

таємниці, доказуванні місця вчинення злочину, а також при використанні як доказів інформації, вилученої з мереж «Інтернет», електронних даних, копій або інформації, отриманої за допомогою супутника [3, р.24-27]. Але ці проблеми принаймні вже визначені і перебувають в полі зору науковців і законодавців.

Список літератури:

1. Stephen R. Kroll. Some thoughts on law enforcement and stored value products. - Butterworths Journal of International Banking and Financial Law / January, 1997. 2. Luis Kranden. Features of inquiry. Police review / 3 January. 1997. 3. Michael Pammer. The art of deception - Policing Today / 4 December. 1996.

Надійшла до редколегії 18.05.99

В.П.Ємельянов, канд. юрид. наук

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Згідно з чинним кримінальним законодавством України суб'єктом злочину може бути визнано лише фізичну осудну особу, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність за вчинене. Цей висновок випливає з статей 4 і 5 КК України, де визначено, що кримінальній відповідальності підлягають тільки громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. В інших державах це положення буквально закріплено в тексті кримінального закону. Так, в ст.19 КК РФ зафіксовано таке: «Кримінальній відповідальності підлягає тільки осудна фізична особа, яка досягла віку, встановленого цим Кодексом». Аналогічне формулювання містить і ст.20 КК Туркменістану.

Не можуть бути суб'єктами злочинів юридичні особи (підприємства, установи державні і громадські органи та організації та ін.), а пропозиції передбачити кримінальну відповідальність юридичних осіб в нових кримінальних кодексах держав, що утворилися на пострадянському просторі, були обґрунтовано відхилені. «Принцип особистої відповідальності, - зазначається в Концепції розвитку законодавства України на 1997-2005 роки, - має означати, що до кримінальної відповідальності може бути притягнена лише фізична особа. Тому для визначення юридичної особи суб'єктом злочину, як пропонується в одному з проектів кодексу, немає підстав» [1, с.66]. Наприклад, в Кримінальному законі Латвії, що набув чинності з 1 квітня 1999 р., вирішенню цього питання присвячена ст.12 за назвою «Відповідальність фізичної особи як представника юридичної особи», яка проголошує таке: «Відповідальність за злочинне діяння в справі юридичної особи несе фізична особа, яка вчинила це діяння як представник відповідної юридичної особи або за її дорученням, або перебуваючи на службі юридичної особи».

Кримінальна відповідальність юридичних осіб допускається у так званій англо-американській системі права і, як справедливо зазначається в лі-

тературі, сама практика в країнах, де вона існує, відхиляє її й свідчить «про численні труднощі і фактичну неможливість застосувати цю норму» [2, с.130]. До того ж застосування кримінально-правових санкцій до юридичної особи є вельми малоефективним заходом боротьби зі злочинністю. «Навіть якщо суд визнає якусь організацію злочинною, - зауважує В.А.Лук'янов, - і винесе вирок про її примусову ліквідацію, то це тільки малою мірою здатне перешкодити її засновникам продовжувати спільну злочинну діяльність на «неформальній» основі» [3, с.23]. Тому визнання якої-небудь організації злочинною взагалі або терористичною зокрема означає лише можливість притягнення до кримінальної відповідальності конкретних членів цієї організації, яким притаманні ознаки суб'єкта злочину.

Досягнення певного віку - одна з необхідних умов притягнення особи до кримінальної відповідальності. В основі ж визначення цього віку є не тяжкість вчиненого, а здатність особи усвідомлювати вчинене нею діяння як суспільно небезпечне і протиправне і відповідно до цього осмислено чинити всупереч кримінально-правовим заборонам.

Однак цей вік, по досягненні якого вважається, що особа осмислено ставиться до своїх вчинків взагалі і до конкретних дій зокрема, в різних державах визначається по-різному. Так, в державах, що утворилися на пострадянському просторі, як правило, встановлюється два таких віки - загальний (з 16 років), по досягненні якого відповідальність настає за всі злочини, і знижений (з 14 років), по досягненні якого відповідальність настає за окремі, перелічені безпосередньо в законі злочини. Таке закономірне зафіксовано, наприклад, в ст.10 КК України, ст.13 проекту КК України [4], ст.10 КК Республіки Білорусь, ст.20 КК Російської Федерації, ст.21 КК Туркменістану. Причому в ст.17 КК Узбекистану передбачено поділ на чотири категорії віку кримінальної відповідальності - загальний (з 16 років), два знижених (з 13 і 14 років) і підвищений (з 18 років).

Інакше вирішується питання про вік суб'єкта злочину кримінальним законом Латвії, ст.11 якого проголошує: «До кримінальної відповідальності притягується фізична особа, якій до вчинення злочинного діяння виповнилося 14 років. Малолітні, тобто особи, які не досягли віку 14 років, до кримінальної відповідальності не притягаються». Таким чином, в Латвії існує єдиний вік кримінальної відповідальності (з 14 років) за всі злочини, у тому числі й терористичного характеру.

У тих країнах, де має місце поділ віку на загальний і знижений, неоднаково вирішується питання, з якого ж віку настає відповідальність за тероризм та інші злочини терористичної спрямованості.

Так, згідно з КК Республіки Білорусь, КК Туркменістану, КК Узбекистану, проектами КК України та КК Республіки Білорусь відповідальність за тероризм настає з 16 років, тоді як за КК РФ - з 14 років.

Відсутня єдність позицій і в тому, за якого роду інші діяння, що мають терористичну спрямованість, настає відповідальність з 14 років. Наприк-

лад, захоплення заручника тягне відповідальність з 14 років згідно з КК РФ і проектами КК України та Білорусі, тоді як чинним законодавством цих держав та законодавством Туркменістану та Узбекистану таке діяння карається з 16 років; за викрадення людини встановлюється відповідальність з 14 років в КК РФ, КК Узбекистану, проектом КК РБ, з 16 років - чинним КК РБ та КК Туркменістану, в Україні ж ні чинним КК, ні за проектом нового КК складу викрадення людини не передбачено, що на повній підставі слід віднести до прогалин українського законодавства; за вимагання настає відповідальність з 16 років лише за чинним КК України, згідно з рештою кримінально-правових джерел - з 14 років; в той же час за дії, що дезорганізують роботу виправно-трудових установ, у всіх розглянутих тут законодавчих актах вказане діяння вважається кримінально-карним з 16 років за винятком КК Узбекистану, згідно з яким відповідальність за це діяння настає з 14 років. Очевидно, нині виникла необхідність у спільних зусиллях учених і практиків різних держав, спрямованих на уніфікацію законодавства в частині встановлення віку, з якого настає кримінальна відповідальність за ті чи інші злочини терористичного характеру.

Суб'єктом злочину по досягненні певного віку може бути лише така фізична особа, яка здатна усвідомлювати фактичні обставини і суспільну небезпечність своїх дій і керувати ними, тобто особа осудна. Винуватість особи виключається, коли в момент вчинення суспільно небезпечного діяння в силу свого психічного стану вона була неспроможна адекватно сприймати оточуючу дійсність і належним чином реагувати на життєві ситуації.

Водночас наукою і судовою практикою давно відмічено, що крім осіб осудних і неосудних, існує ще категорія людей, які страждають тими чи іншими психічними аномаліями, причому вага цих осіб серед злочинців значно вища, ніж серед населення в цілому, а особливо великий відсоток цих осіб серед тих, хто вчиняє насильницькі злочини і в тому числі тероризм та інші злочини терористичної спрямованості [5, с.25]. У цьому зв'язку виникає питання про введення до кримінального закону інституту зменшеної (обмеженої) осудності.

Наразі інститут зменшеної (обмеженої) осудності вже має місце в кримінальному законодавстві деяких колишніх союзних республік або знайшов відображення в проектах нових Кримінальних кодексів. Причому сам термін, що окреслює даний стан психіки винного, може бути різним. Так, у ст.14 Кримінального закону Латвії і в ст.15 проекту КК України є термін «обмежена осудність», в ст.29 проекту КК Республіки Білорусь - «зменшена осудність», а в ст.22 КК Російської Федерації взагалі відсутній будь-який спеціальний термін і стаття має назву «Кримінальна відповідальність осіб з психічними розладами, що не виключають осудності». Порізному вирішений і давній науковий спір про те, чи є зменшена (обмеже-

ча) осудність проміжним станом між осудністю і неосудністю або складовою частиною осудності.

За КК РФ стан зменшеної (обмеженої) осудності розглядається як особливий випадок осудності і це прямо записано в тексті ст.22 КК РФ. У той же час Кримінальний закон Латвії, а також проекти КК України і КК Білорусі, зазначаючи, що зменшено (обмежено) осудною визнається особа, яка не могла повною мірою усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними внаслідок хворобливих змін психіки, не називають цю особу осудною.

Звідси можна зробити висновок, що в цих державах офіційне визнання отримує позиція, згідно з якою зменшена (обмежена) осудність являє собою своєрідний пограничний стан між осудністю і неосудністю, який вимагає особливого ставлення до винного при призначенні і відбуванні покарання.

Крім категорії «зменшена (обмежена) осудність» ч.3 ст.20 КК РФ і ч.3 ст.27 проекту КК РБ містять інститут так званої «вікової осудності», яка на відміну від зменшеної (обмеженої) осудності, є підставою для звільнення особи (але тільки неповнолітньої) від кримінальної відповідальності. Зокрема, в ч.3 ст.20 КК РФ зазначається: «Якщо неповнолітній досягнув віку, передбаченого частинами першою або другою цієї статті, але внаслідок відставання у психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, під час вчинення суспільно небезпечного діяння не міг повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, він не підлягає кримінальній відповідальності». Приблизно таке ж положення містить ч.3 ст.27 проекту КК РБ, деякі відмінності стосуються лише деталей. Не вступаючи в дискусію про те, в якому із законодавчих актів це положення подане в кращому варіанті, хотілось би підкреслити, що такого роду положення доцільно мати і в кримінальному законодавстві України, тим більше, що в судовій практиці подібні питання виникають останнім часом вельми часто.

Список літератури:

1. Концепція розвитку законодавства України на 1997-2005 роки. К., 1997.
2. Уголовное право. Обыная часть: Учебник / Под ред. В.Н.Петрашева. М., 1999.
3. Лукьянов В.А. Ответственность: философские и уголовно-правовые аспекты. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1999.
4. Тут і далі мається на увазі проект Кримінального кодексу України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України і прийнятий Верховною Радою України у першому читанні.
5. «Круглый стол» журналу «Государство и право» на тему: «Терроризм: психологические корни и правовые оценки» // Государство и право. 1995. № 4.

Надійшла до редколегії 06.07.99